

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

Raimova Nigora
Xomidovna

Urgut sog'lomlashtirish maktab-internati tarbiyachisi

AQLIY VA JISMONIY RIVOJLANISHIDA MUAMMOLARI BO'LGAN INSONLAR VA SOG'LOMINSONLAR A'LOQASI

Annotatsiya: Ushbu maqola ruhiy va jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilarga mo'ljallangan muassalalar tarbiyachilari, o'qituvchilari hamda ularning ota-onalariga mo'ljallangan. Muassasalarda tarbiyalanuvchilarning darsdan tashqari mashg'ulotlarini to'g'ri natijador tashkil etishga va ularning ijtimoiylashuviga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Konvensiya, KXT (kasallikning xalqaro tasnifi), BMA, stereotiplar, global tadqiqotlar, imkoniyati cheklanish, mashg'ulot, rivojlantiruvchi.

Bolaning shakllanishida irsiyat (nasl)ning ahamiyati. Bola shaxsining rivojlanishida naslning ta'siri deganda ota-onadan bolaga meros bo'lib o'tadigan jismoniy xususiyatlari (tananing tuzilishi, sochining, ko'zining, terining rangi, bo'y-basti) shuningdek, tananing vertikal holdagi harakati, tafakkur va nutq rivojlanishi, mehnat qilish qobiliyati, tug'ma holatda o'tadigan qobiliyatlar va xususiyatlar tushuniladi. Islom dinida naslga alohida e'tibor qaratiladi. Chunki nasl pokiza va ota-ona ma'rifatli, axloqli bo'lsa, bu xususiyatlar tug'ma holatda bolaga o'tadi va kelajakda komil insonga aylanadi. Agar ota-ona ma'rifatdan yiroq va axloqsiz bo'lsa, ulardan tug'iladigan farzand jamiyatga zarar keltirishi mumkin. Lekin ota-onadan tug'ma holatda o'tadigan qobiliyat va xususiyatlar o'z holicha rivojlana olmaydi, go'yo u "mudroq" holda bo'lib, uning uyg'onishi – rivojlanishi uchun qulay muhit va muttasil tarbiya kerak. Bolaning shakllanishida muhitning ahamiyati Bola kamolotiga ta'sir etadigan omillardan biri tashqi muhit hisoblanadi. Muhit deganda kishiga tabiiy ta'sir etadigan tashqi voqealar majmui tushuniladi. Bunga tabiiy muhit,

oila muhiti va ijtimoiy muhit kiradi. Tabiiy (geografik) muhit – insonning hayot tarziga, xarakteri va mehnat faoliyatiga ta’sir etadi. Masalan, shimolda istiqomat qilayotgan inson, janubda yashayotgan insondan nafaqat jismoniy ko‘rinishi, shu bilan birga ruhiyati, dunyoqarashi va xususiyatlari bilan ham ajralib turadi. Oila muhiti – insonning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Chunki bola ko‘z ochib ota-onasini, qarindosh-urug‘ini ko‘radi. Uning jismoniy va ruhiy rivojlanish davri oila ta’sirida shakllanadi. Agar oilada islomiy muhit mavjud bo‘lsa, bolaning axloqi go‘zal va fazilatli bo‘lib ulg‘ayadi. Ijtimoiy muhit – ishlab chiqarish munosabatlari va ularni tartibga solib turadigan ijtimoiy qonun-qoidalar insonga alohida ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy aloqa, ya’ni insonlararo o‘zaro munosabatlar natijasida odam bolasi hayotga va mehnatga tayyorlanadi, kerakli tajriba va bilimlarni egallaydi. Jamiyatda ma’naviy muhit yaxshi, adolat ustuvor bo‘lsa, inson faoliyatiga ijobiy ta’sir qilishi va aksincha bo‘lsa, salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Nogironlikni aniqlash. O‘zbekistonda nogironlik tibbiy va xayriya modellarning birlashuvidan kelib chiqqan holda belgilanadi: “nogiron odam – o‘zining jismoniy yoki aqliy zaifliklari oqibatida ishlashi cheklanganligi tufayli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj insondir. Inson ishlashining cheklanishi ularning o‘ziga o‘zi xizmat qilish qobiliyati, atrofda harakatlanish, yo‘nalishni aniqlash, muloqot qilish, o‘zining xatti-harakatlarini nazorat qilish va ishlash salohiyatini to‘liq yoki qisman yo‘qotish bilan tavsiflanadi”. Ushbu kamchiliklarga asoslangan rasmiy ta’rif Nogironligi bo‘lgan kishilar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyada mavjud bo‘lgan nogironlikning ijtimoiy ta’rifidan farq qiladi. Konvensiyada berilgan ta’rif inson huquqlarini mustahkamlash, ta’minlash va kafolatlashga qaratilgan bo‘lib, atrof-muhitni baholashni o‘z ichiga oladi va yetarli darajada qo‘llab-quvvatlanayotgan, o‘z-o‘ziga ishongan shaxsni ifodalaydi. Nogironlikning rasmiy aniqlanishi Konvensiyadagi ta’rif bilan uyg‘un bo‘lmagan tibbiy baholashga asoslanadi. Mavjud yondashuv bilan bog‘liq protsessual tashvishlar mavjud: mavjud Kasalliklar ro‘yxati (va tegishli KXT (kasallikning xalqaro tasnifi) kodlari) cheklanishni emas, balki faqat kasallikni tasvirlaydi, lekin ko‘pincha og‘irlik darajasini aniqlashga urinadi. Shu bilan birga, jarayonning nisbatan soddaligiga qaramasdan, 1) kasalliklar Nogironlik NHKga asoslangan huququiy istiqboldan emas, balki tibbiy va xayriya modellardan foydalangan holda aniqlanadi. Nogironlikni kasalliklar ro‘yxati va ularning og‘irligiga qarab aniqlash inson harakat qilishga qodirligi va uning ehtiyojlarini aniqlashning aniq va izchil usuli hisoblanmaydi.

Nogironligi bo‘lgan kishilarga nisbatan bilimlar, munosabat, amaliyotlar (BMA) Nogironligi bo‘lgan kishilar, umuman, jamoatchilik uchun «ko‘rinmas» bo‘lib qolmoqda, bu esa nogironlarga qaratilgan xayriya-yo‘naltirilgan munosabatlarga va ularning ijtimoiy rad etishiga olib keladi. BMA bo‘yicha so‘rovida kam sonli odamlar o‘qish yoki ish joylarida, do‘stlari yoki yaqin qarindoshlari orasida nogiron kishilarni ko‘rgani yoki Nogiron bo‘lmagan kishilarning aksariyati nogiron kishilar bilan kam aloqada bo‘lganligi tufayli ular noto‘g‘ri ma’lumot va noto‘g‘ri tushunchalarga (stereotiplar) asoslanadi. Nogiron bo‘lmagan kishilar nogironlikning barchasi, ayniqsa jismoniy nogironlikning eng jiddiy nuqsonlari haqida cheklangan tushunchaga egadirlar. Nogiron kishilar haqidagi dastlabki fikrlarini so‘rashganda, nogiron

bo'lmagan odamlarning ba'zilari rahm-shafqat, achinish va yordam berish istagini bildirgan. Biroq, javoblarning aksariyati yerga urishga asoslangan bo'lib, faqat kichik bir ozchiligi hurmat va tenglik bilan bog'liq his-tuyg'ularni bildirdi. Hissiy munosabat nuqtai nazaridan, faqat kichik bir ozchilik nogiron kishilarga odatiy munosabatda bo'lishni namoyish qilgan. Odamlarning nogironlar bilan ijtimoiy munosabatlarga kirishishga bo'lgan intilishlari ushbu munosabatlarning yaqinligi va nogironlik tabiatiga bog'liq edi. Odamlar nogiron qo'shnisini qabul qilishga tayyor edilar, lekin nogiron kishini o'z hamkori yoki turmush o'rtog'i sifatida qabul qilishga tayyor emas edilar. Jismoniy nogironlik aqliy nogironlikka qaraganda birmuncha maqbulroq. Nogiron bolalar ixtisoslashgan maktablarda o'qishi kerak degan kuchli ishonch mavjud, ammo internat maktablarining qiymati va yetim nogiron bolalarni parvarishlash bo'yicha turli xil tushunchalar mavjud. Odamlarning deyarli uchdan bir qismi nogiron bolalar o'z oilalari bilan emas, muruvvat uylarida yashashlari kerak, deb hisoblashadi.

Nogironligi bo'lgan kishilar, umuman, jamoatchilik uchun «ko'rinmas» bo'lib qolmoqda, bu esa nogironlarga qaratilgan xayriya-yo'naltirilgan munosabatlarga va ularning ijtimoiy rad etishiga olib keladi. BMA bo'yicha so'rovda kam sonli odamlar o'qish yoki ish joylarida, do'stlari yoki yaqin qarindoshlari orasida nogiron kishilarni ko'rgan yoki borligini, va ularning uchdan bir qismi o'z mahallalarida ko'rganini aytdi. Yana uchdan bir qismi umuman nogironligi bo'lgan odamni bilmasligini aytdi.

So'rovda qatnashganlarning 10 foizi nogiron kishilar bilan hech qachon aloqa qilmaganliklarini, 14 foizi esa yiliga bir marta yoki kamroq nogironligi bo'lgan kishi bilan aloqa qilganliklari to'g'risida xabar berdi

Nogiron kishilar bilan uchrashuvlarning tez-tez sodir bo'lishi:

Odamlar nogironlikni asosan shaxsiy bo'lmagan yordamni ko'rsatish bilan bog'lamoqda (31 foiz), rahm-shafqat bilan (5 foiz), achinish (5 foiz), mehribonlikka ehtoyoj (22 foiz), yordam berish istagi (20 foiz). Kamsituvchi munosabat javoblarning 31 foizini tashkil qildi va nogiron kishilar rad etilishining ayrim ko'rsatkichlari mavjud edi. Respondentlarning atigi 1 foizi hurmat va tenglik munosabati bilan bog'liqligini ko'rsatdi va faqatgina 0,2 foiz javoblar nogiron kishilarning jamiyatga integratsiyalashuvi yoki hayoti va huquqlari uchun shart-sharoitlar yaratilishi haqida qayd qilingan.

Nogiron kishilarga bo'lgan munosabat haqida so'ralganda, nogiron bo'lmagan kishilarning deyarli yarmi ularga nisbatan rahm-shafqat ko'rsatishi haqida javob berdi va 23 foizi ularga yordam berishni xohlashini ko'rsatdi, har beshinchi javobda: «Men o'zim haqimda o'ylayman va nogiron bo'lmaganim uchun shukr qilaman», deb ko'rsatildi. So'rovda qatnashganlarning juda kam miqdori nogiron kishilarga nisbatan odatiy yondashuvga ega ekanligi aniqlandi.

So'rov natijalari ijtimoiy masofa va nogironlik turiga qarab nogiron kishilarni qabul qilishning turli xil istaklarini ko'rsatdi. So'rovda qatnashganlar bildirgan fikrlarga ko'ra ular imkoniyati cheklangan kishilarni qo'shni (87 foiz) yoki hamkasb sifatida (74 foiz), lekin turmush o'rtog'i sifatida emas (20 foizi) qabul qilishlari ehtimoli ko'proq ekanligini namoyish qildi. Global tadqiqotlar bo'yicha so'rov

natijalari ma'lumotlariga ko'ra, respondentlar aqliy nogiron odamlarni qabul qilishdan ko'ra jismoniy nogiron kishilarni ko'proq qabul qilishga tayyor bo'lishini ko'rsatgan.

Nogiron bolalar, nogiron bo'lmagan bolalarga nisbatan maktabgacha ta'lim olish imkoniyatlariga kamroq ega. Nogiron yoshlar uchun o'rta maktablarga, xususan, o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim muassasalariga kirish imkoniyati cheklangan. O'zbekiston qonunchiligida nogironligi bor yoshlar uchun ta'lim olishda teng sharoit va imkoniyatlarga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan baholash yoki imtihonlarda juda kam moslashuv mavjud. Umuman olganda, qonunchilik asoslari ta'limni inklyuziv sharoitlarda ta'minlashdan ko'ra, katta darajada alohida ajratilgan va ixtisoslashgan bo'lishiga yordam beradi. Murruvat uylaridagi fuqarolar o'zlarining salohiyatini to'liq rivojlanishiga yordam beradigan uzluksiz ta'lim olish imkoniyatiga ega emaslar sinflarda kamayishini kuchaytirishi mumkin.

Foydalanish tavsiya etiladigan o'quv-uslubiy adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M., Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14-yanvar // Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017 – 104 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. (2020-yil 29-dekabr).
3. Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya. Xalqaro YUNISEF tashkiloti.– Toshkent, 1992. – 48 b.
4. Образование 2030. Inchxonskaya deklarasiya i ramochnaya programma deystviy./ OON. YUNESKO. Inchxon. 2015.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: “O'zbekiston”, 2014-y.
6. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni / O'RQ-637-son 23.09.2020-y.
7. O'zbekiston Respublikasining Qonuni/“Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi O'RQ-641-son 15.10.2020 y.
8. O'zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi Qonuni”. // – Toshkent, 2008.
9. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
10. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2020-yil 6-noyabrda PF-6108-son Farmoni.

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori.

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2021-yil 25-yanvardagi PQ-4963-son qarori.

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. Toshkent sh., 2017-yil 1-dekabr, PF-5270-son.